

بایزید ثانی علی بن عنایت الله

سپه‌هادی میرآقایی

نوشتار زیر در معرفی یکی از نوادگان بایزید بسطامی است، به نام شیخ ابومحمد علی بن عنایت الله همراه با معرفی آثارش.

شیخ ابومحمد فقیه، محدث و عارف از نوادگان بایزید بسطامی است. از تاریخ زندگی استادانش مشخص می‌شود که او در اواسط قرن دهم به دنیا آمده است و مدتی در شهر مشهد زیست، از محضر بزرگانی چون شهاب الدین عبدالله بن محمود شوشتری معروف به شهید ثالث و شیخ عزالدین حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی، پدر شیخ بهایی بهره برد و اجازه روایت گرفت. وی در اجازه ای که در سال ۱۰۰۴ هـ ق به شاگردش سیدحسین بن حیدر کرکی عاملی داده از اساتیدش - شوشتری و حارثی عاملی - و چند تالیف خود، یاد کرده است. (۱)

نویسنده «روضات الجنات از قول افندی نوشته است: من خود اجازه شیخ ابومحمد عنایت الله را دیده‌ام، در آنجا درباره ملا عبدالله که از او روایت می‌کرده، می‌نویسد: الفقیه الجلیل النبیل شهید ثالث تغمدالله بغفراته مولانا عبدالله بن محمود شوشتری و در همان اجازه، از والد شیخ بهایی روایت کرده و در حق او می‌نویسد: الشیخ الاجل الافقه الاورع، اسکنه العاملی غرف جنانه الشیخ حسین بن عبدالصمد حارثی (۲). علامه مجلسی صورت کامل اجازه عنایت الله بسطامی به شاگردش سیدحسین کرکی را در «بحار الانوار» آورده است. (۳)

آقا بزرگ تهرانی، بایزید ثانی را از شاگردان علی بن عبدالعالی کرکی معروف به محقق می‌داند (۴) اما با توجه به دلایل زیر نمی‌توان پذیرفت: ۱- بایزید در «الاجازه» نام او را در بین استادان خویش نیاورده - در منابع قدیم تر اشاره نشده است. افندی اصفهانی که در خلی تالیفات بسطامی را با خط خودش دیده است، در «ریاض العلماء» در مورد

شخصیت او نوشته است: وی معاصر با شیخ بهایی بود و در روزگار شاه عباس می‌زیست، از دانشمندان بزرگ آن زمان و از نوادگان بایزید بود، خود این شیخ هم به تصوف تمایل داشت و آثار پسندیده‌ای در بیشتر علوم به جای گذارد. من همه یا پاره‌ای از آنها را دیده‌ام، از آن جمله: رساله‌ای در مسأله قضا و قدر، این رساله را به نام سیدامیر مظفر که از بزرگان آن زمان بود تألیف کرد و نسخه‌ای از آن نزد ما است. از آن جا که نام او را در بسیاری از تالیفاتش که به خط خود او بوده، نام عنایت الله بایزید بسطامی دیده‌ام. شرح حال او را در باب «بای یک نقطه» ایراد کرده‌ام. (۵)

شیخ ابومحمد عنایت الله در فقه، تا اندازه‌ای از روش احمد بن محمد اردبیلی (متوفی ۹۹۳ ق.) صاحب کتاب «مجمع الفائده و البرهان» پیروی کرده است. (۶) تاریخ وفات بایزید روشن نیست ولی با توجه به تألیف رساله قضا و قدر او که در چهاردهم جمادی الاخر ۱۰۱۱ ق. به پایان رسانده است می‌توان حدس زد که تاریخ فوت او بعد از این زمان و در نیمه اول قرن یازدهم است.

آثار و تالیفات

۱- اجازه، اجازه بایزید به سیدحسین بن حیدر کرکی.

۲- اجوبه المسائل المستطرفة الکلامیه و العرفانیة و غیرهما.

رساله‌ای به فارسی که خوانساری و آقابزرگ تهرانی با عنوان «جوابات المسائل الکلامیه» از آن یاد کرده‌اند. (۷)

۳- الانصاف فی الامامة و معرفة الاسلاف و تعیین الفرقة الناجیه.

مؤلف، شیعه امامیه را تنها فرقه ناجی از میان ۷۳ فرقه دانسته است (۸) مدرس تبریزی آن را دو کتاب دانسته است: یکی به نام «الانصاف» و دیگری به نام «تعیین الفرقة الناجیه» (۹) و تاریخ تالیف با توجه به ذکر آن در «اجازه» می‌بایست قبل از ۱۰۰۴ ق. باشد. مؤلف این

کتاب را به زبان عربی تألیف کرد ولی به فرمان شاه عباس اول آن را به فارسی برگرداند. (۱۰)

۴- اوقات الصلوة رساله عربی فقهی است درباره اوقات نمازهای پنجگانه که در پنج فصل تدوین شده است. ابوتراب داود، این نسخه را در سوم ذی القعدة ۱۰۹۴ ق. کتابت کرده است (۱۱) یک نسخه از این کتاب در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

۵- التحفة المرضیة للمحضرة الرضویه این کتاب را نیز در فقه و به زبان عربی نوشته و درباره تسلیم در نماز بحث کرده است. علت نامگذاری کتاب این است که تألیف آن در اواخر رجب سال ۹۷۹ هـ ق در طوس به پایان رسیده است. کتاب در باب‌های جداگانه تدوین شده است:

۱- وجوب تسلیم او استجابة فی الجملة ۲- تعیین الصیغه الواجب او المندویه ۳- ابحاث نافعه که به هشت بحث تقسیم می‌شود. (۱۲)

۶- روضه العارفين مؤلف، این اثر را به فارسی و در بیان حقیقت تصوف و مقامات سالکان و آداب سلوک در محرم سال ۹۹۴ ق. نوشت و در ضمن ۹ باب به موضوعاتی مانند: ذات واجب، معارف و اصطلاحات صوفیه، مقامات عشره، اعمال ظاهری و اخلاق و احوال و آداب پرداخته است. (۱۳)

نسخه‌هایی از این کتاب در مجموعه‌های خطی کتابخانه‌های مجلس، دانشگاه تهران، مدرسه شهید مطهری وجود دارد. (۱۴)

۷- قضا و قدر رساله‌ای مبسوط درباره مسأله قضا و قدر، به طوری که مؤلف در پایان دیباچه توضیح داده است: از نظر ارتباطی که موضوع این کتاب با مبحث «اختیاری بودن افعال خلق» و همچنین مسأله «تأثیر اراده خداوند در کائنات» دارد، تألیف خود را در سه «مسئله» پرداخته است: ۱- بحث درباره اختیاری یا اجباری بودن کارها

بویژه کارهای بشر. ۲- بحث درباره تأثیر اراده خدا در موجودات و نقطه ارتباط موجودات با اراده آفریدگار. ۳- بحث در موضوع اصلی کتاب قضا و قدر که محصول بحث‌های گذشته کتاب است. مولف این رساله را در تاریخ ۱۴ جمادى الاخر ۱۰۱۱ ق. برای شخصی به نام امیر مظفر نوشته است. (۱۵)

نسخه‌های خطی آن در مجموعه مشکوة در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است.

۸- معارج التحقیق این اثر، فقه استدلالی شیعه به زبان عربی است. کتاب دو جلد بوده که جلد اول شامل یک مقدمه و خلاصه‌ای از مباحث اصول فقه و سپس بحث‌های طهارت و صلاة آمده است. مولف در پایان این جلد، نوشته است که جلد دوم را از کتاب زکات آغاز می‌کنیم.

تاریخ تألیف این رساله نیز چون در «اجازه» از آن یاد شده است بایستی قبل از ۱۰۰۴ ق. باشد. نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه شماره یک مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود.

۹- نجاتیة

تنها کتابی که از مولف به چاپ رسیده است. همین کتاب اثری است به فارسی در مورد غیبت، که مؤلف انگیزه تألیف آن را در مقدمه کتاب خود آورده است. «روزی در مجلس یکی از اخلا (دوستان) جمعی از احباب از این معنی [معصیت غیبت] استعجاب می‌نمودند و در این باب سخنان مذکور می‌شد و از سبب شیوع این معصیت و مساهلة اهل زمان در او حکایات می‌گذشت فقیر باز نمود که سبب آن چنانچه شیخنا شهیدثانی در «رسالة الریبه عن احکام الغیبه» ایراد نموده دو امر است:

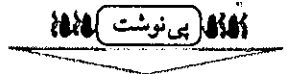
۱- غفلت اهل زمان
۲- آن که اکثر مردم چون طالب جاه و ریاست اند و چونند رتبت و منزلت و این قسم معصیت که غیبت است در نیل این مطلوب، (۱۷)

کتاب مشتمل بر دو باب است؛ باب اول در بیان غیبت و توابع آن که دو مقدمه و شش فصل دارد و نویسنده در ضمن پنج فصل نخستین به بیان موضوعات مربوط به غیبت، مثل: مذموم بودن آنها در روایات دینی، اقسام و علاج آن و اموری که غیبت در آنها تجویز شده و کفاره غیبت پرداخته و فصل ششم را به بیان توابع غیبت، یعنی سخن‌چینی و دورویی و حسدورزی اختصاص داده است. شیوه مؤلف در این باب، مانند شیوه عالمان حدیث و فقهاست که مباحث خود را بر مبنای احادیث مأثور پی می‌ریزند و همانطور که خود در مقدمه کتاب آورده به کتاب «کشف الریبه عن الاحکام» شهید ثانی (متوفی ۹۶۶) نظر داشته است. بایزید در باب دوم این کتاب به «توبه و آنچه بر آن متعلق است» پرداخته و این بار در بیان مراتب توبه و فروع آن بر تألیفات «عارفان حقیقت و سالکان طریقت» تکیه کرده و بر مذاق آنان سخن رانده است. او پاره‌ای از عبارات آنان را ذکر کرده و تحت تأثیر نظرات متصرفه، توبه را نخستین مقام عارفان دانسته است. (۱۸) این کتاب به کوشش جلال‌الدین محدث از موی در تاریخ ۱۳۳۴ هـ. ش در تهران به چاپ رسیده است.

عنایت‌الله بسطامی است که وی حدیث‌هایی را در آن نوشته است.

یکی از آنها از روی دست نوشته مولانا عبدالله شوشتری است در عرضه نواب کامیاب صاحب قرآنی بسطامی این رساله را در ذی‌الحجه ۹۷۹ ق. در طوس به پایان رسانده است. (۲۱)

شیخ ابو محمد علی بن عنایت‌الله معروف به «بایزید ثانی» فقیه و محدث و عارف از نوادگان بایزید بسطامی است. عبدالله افندی صاحب «ریاض العلماء»، وی را معاصر شیخ بهایی و از دانشمندان بزرگ زمان و متمایل به تصوف معرفی می‌کند.

- ۱- بحار الانوار، علامه مجلسی، ج ۱۰۶، ص ۱۶۷.
- ۲- روضات الجنات، محمدباقر خوانساری، ترجمه: محمدباقر ساعدی خراسانی، ج ۴، ص ۲۸۱.
- ۳- مأخذ شماره یک صص ۸-۱۶۷.
- ۴- الدرریمه، آقابزرگ تهرانی، جلد ۱۷، ص ۱۴۴.
- ۵- ریاض العلماء، میرزا عبدالله افندی، ترجمه: محمدباقر ساعدی، ج ۴، ص ۳۷۲.
- ۶- فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی، عبدالحمین حائری، ج ۹، ص ۱۶۶.
- ۷- الدرریمه، ج ۵، ص ۲۳۱، روضات الجنات، ج ۴، ص ۱۶۲.
- ۸- روضات الجنات، ج ۴، ص ۲۳۳، الدرریمه، ج ۲، ص ۳۹۶.
- ۹- ریحانه الادب، میرزا محمدعلی مدرس، ج ۱، ص ۲۳۴.
- ۱۰- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۱، ص ۳۲۲.
- ۱۱- فهرست کتابخانه اهدایی مشکوة، ج ۳/۳، ص ۱۷۸۵.
- ۱۲- همانجا، ص ۱۸۲۵.
- ۱۳- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۲، ص ۳۲۲؛ دانشنامه جهان اسلام، جزوه ب، ص ۸۴۵، فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، دانش پژوه ص ۱۱۲.
- ۱۴- فهرست کتابخانه مجلس، ج ۲، ص ۴۱۷.
- ۱۵- فهرست کتابخانه مجلس، ج ۵، ص ۲۴، فهرست کتب اهدایی مشکوة، ج ۳، ص ۳۱۸.
- ۱۶- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۲، ص ۳۲۲، دانش نامه جهان اسلام، جزوه ب، ص ۸۴۵.
- ۱۷- نجاتیة، ابو محمد عنایت‌الله بسطامی، تصحیح: سیدجلال‌الدین محدث از موی، ص ۳.
- ۱۸- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، پیشین.
- ۱۹- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد محمود فاضل، ص ۱۱، فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران، بخش دوم، ص ۴۴.
- ۲۰- فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، احمد گلچین معانی، ج ۸، ص ۱۱۳.
- ۲۱- فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، دانش پژوه، ج ۹، ص ۸۰۷.

بسطامی علاوه بر آثار فوق، کتب و رسایلی را نیز کتابت کرده است که عبارتند از:

- ۱- کتاب «انوار التنزیل و اسرار التاویل» تفسیر معروفی از قاضی بیضاوی (متوفی ۶۸۲ یا ۶۹۵) است که ابو محمد عنایت‌الله بسطامی در روز یکشنبه، اول محرم ۹۸۴ در شهر قزوین آن را با خط نسخ کتابت کرده است.
- این نسخه که یک دوره کامل است در کتابخانه دانشکده علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد نگهداری می‌شود. (۱۹)
- ۲- توضیح التذکره شرحی بر «تذکره نصیریة» است. مؤلف کتاب، حسن بن محمد حسین خراسانی معروف به نظام اعرج (متوفی ۷۲۸ ق.) است که اصل و موطن اهل و عشیره او قم و منشأ و موطن خود او نیشابور بود. نظام در فضل و ادب و تبحر در علوم میان علمای متأخر بر همه متقدم است. از تألیفات او تفسیر کبیر در حدود ۷۵۰ ق. از تألیف آن فارغ گشته و دیگر شرح شافیه و کشف الحقایق است که در میان طلاب علوم ادب به شرح نظام معروف است.

بسطامی کتاب «توضیح التذکره» را در سال ۹۸۷ ق. در هرات برای مولانا فضل‌الله سبزواری با خط نستعلیق نوشت. (۲۰)

۶- تفسیر آیه تبلیغ الولاية رساله‌ای ارزشمند به نام «دستور» از تاج‌الدین حسین صاعد بن شمس‌الدین طوسی واعظ، استاد سیدحسین بن خیلر کرکی به یادگار مانده است که به «بیاض» و «سفینه» نیز معروف است که نزدیک به صد دانشمند و شاعر با خط خود عباراتی را برای وی نوشته‌اند و ۴۵ رساله در آن آمده، رساله ۲۵ از ابو محمد